

Nawrocki, Stanisław

"Reformy agrarne na Warmii na początku XIX wieku", Janusz Jasiński, Olsztyn 1967 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 275-278

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ciekawe jest tu spostrzeżenie autorki, że Dantyszek przed śmiercią uporządkował swoją korespondencję, mógł więc przychylnie nowinkom religijnym usunąć.

Rozdział V poświęciła autorka działalności Dantyszka jako biskupa chełmińskiego w latach 1530—1538. W sporze z Kostką na sejmiku jesiennym 1533 r. Dantyszek wyraźnie podkreślił swoją polskość. Interesujące, że w 1540 r. proponował on, aby bogate zakony w Oliwie, Pelplinie i Kartuzach przeznaczyły nieco pieniędzy na szkołę w Chełmnie.

Wreszcie ostatni rozdział VI omawia działalność Dantyszka jako biskupa warmińskiego w latach 1538—1548. Okres ten znamionuje z jednej strony zwalczanie luteranizmu we własnej diecezji, z drugiej zaś kolaboracja polityczna z luterańskim księciem Albrechtem według zasady *cuius regio, eius religio*. Omówiono tu także związki Dantyszka z humanistami pruskimi W. Gnapheussem, J. Sabinusem, J. Poliandrem, E. Hessusem. Przyjaźń Dantyszka z księciem Albrechtem należy chyba wiązać z tym, że protegował on Dantyszka na tron biskupi na Warmii. Trzeba też podkreślić znaczną działalność Dantyszka dla rozwoju humanizmu na Warmii, wyrażającą się zwłaszcza w tworzeniu biblioteki lidzbarskiej, czy też w mecenacie literackim. Interesujące jest wreszcie naświetlenie stosunków Kopernika z Dantyskiem.

W końcu należy stwierdzić, iż zajmując się Dantyskiem, wprawdzie trzeba wykonać życiorys Dantyszka pióra W. Pocięchy¹⁰, a dopiero później rozprawę Müller-Blessing, gdyż jest ona napisana tylko w oparciu o część zachowanych źródeł.

Janusz Mailek

Janusz Jasiński, *Reformy agrarne na Warmii na początku XIX wieku*, Olsztyn 1967, ss. 271. Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego. Rozprawy i Materiały nr 16.

Dzieje gospodarze ziem polskich w XIX wieku budzą szczególne zainteresowanie historyków ze względu na istotne zmiany, jakie zachodziły wtedy w tej dziedzinie życia. Dotychczasowy, zmurszały już i hamujący postęp ustrój feudalny ustępował miejsca nowemu porządkowi, ustrojowi kapitalistycznemu. Zmiany nie następowały jednak automatycznie i łatwo; nowa rzeczywistość rodziła się powoli, wśród licznych walk społecznych i antagonizmów.

Kształtowanie się nowego ustroju społeczno-gospodarczego było szczególnie istotne w stosunku do wsi i rolnictwa. Zachodzące wtedy na wsi zmiany miały podstawowe znaczenie dla dalszego rozwoju społeczeństwa. Z tego też powodu historycy na zjawisko to zwrócili w ostatnich latach szczególną uwagę. Ukazało się w związku z tym wiele publikacji naukowych, poświęconych reformom rolnym na ziemiach polskich w XIX wieku i ich wpływom na dalszy rozwój kraju.

Omawiana tu publikacja Janusza Jasińskiego zasługuje na specjalną uwagę. Dotyczy ona bowiem terytorium dotychczas mało znanego, jeśli chodzi o jego rozwój gospodarczo-społeczny. Było ono także specyficzne pod wieloma względami, przede wszystkim z powodu wyjątkowo dużej liczby majątków należących do króla (fiskusa), a tym samym z przewagą chłopów królewskich nad szlacheckimi.

¹⁰ W. Pocięcha, *Dantyszek Jan*, Polski słownik biograficzny, t. 4, Kraków 1938, ss. 424—430.

Autor słusznie podzielił opracowanie na trzy podstawowe grupy rozdziałów. Do pierwszej należy rozdział poświęcony sytuacji społeczno-gospodarczej wsi warmińskiej w drugiej połowie XVIII wieku (od pierwszego rozbioru Polski). Jest to punkt wyjściowy do dalszych rozważań. Przedstawiono tu położenie poszczególnych kategorii chłopów w omawianym regionie. Zwrócono uwagę szczególnie na wielkość użytkowanych lub posiadanych przez nich gospodarstw, wyposażenie w inwentarz żywy i martwy oraz na wielkość różnego rodzaju obciążeń, przede wszystkim charakteru pańszczyźnianego. Podkreślono też słusznie, że reformy rolne na ówczesnym etapie rozwoju były na Warmii konieczne ze względu na umożliwienie dalszego postępu w rolnictwie w związku z pojawieniem się nowych narzędzi i nowych metod pracy. Przyczyniło się też do tego niezadowolenie chłopów z istniejącego stanu rzeczy.

Następne trzy rozdziały poświęcone są poszczególnym rodzajom reform, wprowadzanym w końcu XVIII i na początku XIX wieku w państwie pruskim, a tym samym także na Warmii, która od czasu pierwszego rozbioru Polski wchodziła w skład tego państwa. Jako pierwszą reformę przeprowadzono likwidację szarwarku w oparciu o instrukcję królewską z 1799 r. Powinności chłopów były w tym zakresie różnorodne, szarwarki zaś stanowiły szczególnie poważne obciążenie. Autor bardzo interesująco przedstawił sprawę zniesienia przymusu propinacyjnego i mlewnego w pierwszych latach XIX wieku. Przymus ten w poważnym stopniu bowiem narzucono chłopom przez fiskus pruski po pierwszym rozbiore Polski. Po zniesieniu tej powinności zobowiązano chłopów do płacenia z tego tytułu podwyższonego podatku gruntowego. Pewne ulgi zanotować mogła jedynie ludność bezrolna i małorolna. Najwięcej zapłacili chłopci posiadający większe gospodarstwa. Oczywiście na reformach tych zyskało państwo.

Najważniejszą reformą, przeprowadzoną w Prusach na początku XIX wieku, było uwłaszczenie chłopów. We wsiach królewskich przeprowadzono ją na podstawie rozporządzenia królewskiego z 1808 r. Miało ono podstawowe znaczenie dla dalszego rozwoju wsi, gdyż znosiło jeden z głównych elementów feudalizmu. Przebieg realizacji uwłaszczenia we wsiach królewskich Autor przedstawił w sposób jasny, wyczerpujący, uwzględniając wszystkie podstawowe problemy. Słusznie podkreślił, że — między innymi już wspomnianymi — jedną z ważnych przyczyn wprowadzenia reformy było wielkie spustoszenie wsi na Warmii w czasie wojen napoleońskich. Przed wprowadzeniem uwłaszczenia trwała długa dyskusja w sprawie jej zakresu i metod realizacji. Szlachta broniła się bowiem przed poniesieniem strat, które usiłowała przerzucić na barki chłopów. Chodziło jej także o to, aby reforma objęła jak najmniej chłopów i to tylko bogatych, którzy byłby następnie sprzymierzeńcami szlachty w walce klasowej. Obrońców interesów chłopskich było niewiele, przy czym nie zawsze konsekwentnie działali. Ostatecznie więc reforma stanowiła wypadkową tych tendencji. W 1811 r. wyszła też ustawa uwłaszczeniowa dla całych Prus. Należy stwierdzić, że dawała ona chłopom gorsze warunki niż rozporządzenie z 1808 r. Poza tym uwłaszczenie przeciągało się przez wiele lat. Stosunkowo najszybciej, bo w ciągu kilku lat, przeprowadzono uwłaszczenie chłopów we wsiach królewskich, ale i tutaj zdarzały się wypadki, że od rozpoczęcia postępowania uwłaszczeniowego do wręczenia chłopom dokumentów nadania ziemi miało 20 i więcej lat. Musiało to prowadzić do rozgoryczenia wśród chłopów. Realizacja uwłaszczenia — co szczególnie wymaga podkreślenia — przebiegała na Warmii, jak i w całym kraju, w ostrej walce pomiędzy zainteresowanymi stronami o jak najpozytywniejszy wynik i korzyści. Było w związku z tym wiele przetargów, procesów sądowych, dochodzeń komisyjnych, buntów itp.

Spośród dwóch końcowych rozdziałów, jeden omawia realizację oraz skutki uwłaszczenia, a drugi porównuje sposób przeprowadzenia i rezultaty uwłaszczenia w poszczególnych wschodnich prowincjach państwa pruskiego. Nasuwają się tu uwagi w stosunku do pierwszego z tych rozdziałów. Wydaje się, że z większą korzyścią dla konstrukcji opracowania byłoby omówienie realizacji uwłaszczenia albo łącznie z rozdziałem poprzednim, albo też w odrębnym rozdziale. W każdym razie skutki uwłaszczenia należało omówić w osobnym rozdziale. Rezultaty uwłaszczenia wystąpiłyby wtedy wyraźniej. Trzeba zaznaczyć zresztą, że Autor słusznie podkreślił wpływ uwłaszczenia na rozwarstwienie wsi i wzrost liczby rąk do pracy najmniej nie tylko w rolnictwie, ale także w przemyśle. Ważne jest też podkreślenie, że rolnictwo uzyskało możliwość szybszego rozwoju pod względem techniki (nowe budownictwo, lepsze narzędzia i maszyny, nowe metody pracy itp.). Bardzo istotną i ważną rolę odegrała też separacja wspólnot oraz komasacja gruntów poszczególnych gospodarstw chłopskich. Pozwalało to z kolei na sprawniejsze przeprowadzenie melioracji gruntów.

Porównanie wyników uwłaszczenia w różnych prowincjach pruskiego państwa jest cennym uzupełnieniem opracowania, gdyż pozwala na pełniejszą ocenę reform przeprowadzonych na Warmii. Okazuje się, że na Warmii przeważały duże gospodarstwa chłopskie. Brakuje w tym względzie w opracowaniu tabeli, która uwidoczniłaby kategorie poszczególnych gospodarstw i ogólny areal ziemi, przypadający na każdą z tych kategorii. Obciążenie gospodarstw uwłaszczonych w wyniku reformy było bardzo różne. Wynosiło ono od kilku do kilkudziesięciu talarów rocznie. Najbardziej obciążono gospodarstwa chłopów szarwarkowych, którzy dawniej pełnili najróżniejsze powinności.

Pod względem wykorzystanego materiału źródłowego opracowanie nie wywołuje zastrzeżeń. Autor sięgnął do podstawowego materiału źródłowego, przechowywanego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie, korzystając z kilku zespołów akt. Zwraca jedynie uwagę nie wykorzystanie akt landratur i gmin, które również zawierają wiele informacji źródłowych na temat sytuacji wsi w pierwszej połowie XIX wieku. Należy za to podkreślić, że Autor trafił do oddziału merseburskiego Deutsches Zentralarchiv, w którym również znalazł materiał źródłowy pierwszorzędnej wartości. W związku z bazą źródłową brakuje w opracowaniu stwierdzenia, że dostępne materiały źródłowe, jakkolwiek mają wartość podstawową, są jednak źródłem jednostronnym, gdyż pokazują zagadnienia z punktu widzenia klas posiadających. Brak materiałów — zresztą jest to zjawisko powszechne — od strony chłopów, gdyż pojedyncze supliki czy skargi znajdujące się w aktach urzędowych to jeszcze nie jest wszystko. Autor zebrał też duży zestaw źródeł drukowanych. Są one bardzo różnorodne, gdyż oprócz polemik obejmują dzienniki urzędowe, gazety powiatowe, statystyki i inne materiały.

Należy żałować, że opracowania nie zaopatrzone w mapkę zasięgu terytorialnego Warmii z zaznaczeniem znajdujących się tam królewskich ziem. Byłoby to lepsza skala porównawcza stosunku tego terenu do sąsiednich dzielnic.

W sumie trzeba jednak stwierdzić, że otrzymaliśmy cenne opracowanie kwestii chłopskiej w okresie uwłaszczenia w jeszcze jednym regionie naszego kraju. Jest ono tym cenniejsze, że — jak już wspomniano — przedstawia przebieg reform w stosunku do chłopów, których pozycja społeczno-gospodarcza była zawsze lepsza w porównaniu z pozycją chłopów w dobrach szlacheckich. Okazuje się, że i w stosunku do tych chłopów działały znane ogólnie prawa walki klasowej, że również w dobrach królewskich postęp z trudem torował sobie drogę. Omawiane

opracowanie jest bez wątpienia trwałym wkładem Autora w dzieło lepszego poznania kwestii chłopskiej i problemów gospodarczych na ziemiach polskich w XIX wieku.

Stanisław Nawrocki

Wojciech Kętrzyński, *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, Pojezierze, Olsztyn 1968, ss. 135. Tytuł oryginału niemieckiego: *Aus dem Liederbuch eines Germanisierten*. Przedmowa Karola Małłka, przekłady Andrzeja Kamienia, Erwina Kruka i Jerzego Ptaszyńskiego, posłowie (*Życie Wojciecha Kętrzyńskiego*) Andrzeja Wakara, przypisy i bibliografia.

Wydany w 1883 r. we Lwowie tom wierszy Wojciecha Kętrzyńskiego w języku niemieckim, zatytułowany przez autora *Aus dem Liederbuch eines Germanisierten*, został natychmiast niemal w całości skonfiskowany przez władze austriackie (na życzenie rządu pruskiego). Wznowiony w 1938 r. — ze wstępem Tadeusza Czapełskiego — stał się wkrótce lupem gestapo. Nieliczne egzemplarze tego wydawnictwa znane więc były tylko jednostkom. Parę wierszy przetłumaczono wprawdzie na język polski, ale były one rozproszone po różnych antologiach (np. w *Poezji Mazur i Warmii* Witolda Kochańskiego znalazły się trzy przekłady Stanisława Helzsztyńskiego, dwa z nich przedrukowano w *Ziemi serdecznie znanej*). Na wiersze Kętrzyńskiego powoływali się naukowcy i popularyzatorzy, szerokiemu gronu czytelników były one jednak nie znane.

Z okazji „roku Kętrzyńskiego” (1968) olsztyńskie Wydawnictwo „Pojezierze” wznowiło je w polskich przekładach trzech tłumaczy, zapewniając publikacji staranną i przyjemną dla oka szatę graficzną, na którą składa się przede wszystkim obwoluta projektu Leandra Gardzielewskiego oraz zdjęcia i reprodukcje wykonane przez Alojzego Kuraczyka i Wacława Kapusto. Wielka szkoda, że w ślad za staranną techniką edytorską nie poszła równie staranna redakcja książki.

Porównując zawartość *Z księgi pieśni człowieka niemczonego* z drugim wydaniem *Aus dem Liederbuch eines Germanisierten* (z 1938 r.) stwierdzamy, że w wydaniu z 1968 r. opuszczono sześć utworów, a mianowicie: *Das Küsschen* (*Nach einem*

* Za tym, że Kętrzyński wydane w 1883 r. wiersze ułożył w chronologicznej kolejności ich powstania świadczy fakt, że te, które są datowane, kolejności tej przestrzegają: po *Entschluss* z 1856 r. jest *Im Januar 1857*, następnie *In der Neujahrsnacht* (1858), *Aus der Kranz an der Ostsee* (1860). Podtytuł zbioru natomiast daje wierszom ramy czasowe: 1854—1862.

Pominięty w wydaniu z 1968 r. wiersz *Das Küsschen* (na motywach polskiej pieśni ludowej) umieszczony został przed wierszem *Entschluss*, który posiada dopisek Kętrzyńskiego: „Wiersz ten został napisany, gdy odzyskałem świadomość swej narodowości”. Należałoby więc postawić kropkę nad i — zainteresowanie polską poezją ludową, czego dowodem jest właśnie *Das Küsschen*, wyprzedziło odzyskanie świadomości narodowej i (ostateczną) decyzję.

W swych wspomnieniach z 1908 r. Kętrzyński twierdzi, że dopiero po napisaniu wiersza *Entschluss* „Kupiłem sobie natychmiast (...) gramatykę polską (...), zacząłem na gwałt uczyć się po polsku, albowiem cały zapas słów pozostałych w mojej pamięci był bardzo mały, gdyż składał się z kilkudziesięciu zwrotów i wyrazów i z liczb do 20”. Warto by więc zastanowić się bliżej nad okolicznościami powstania wiersza *Das Küsschen*, pamiętając o adnotacji: *nach einem polnischen Volksliede* — według (na motywach) polskiej pieśni ludowej.